

Πολιτικο-οικολογικές σκέψεις στο Μαρόξ

Ο Manuel Sacristan Luzon γεννήθηκε στη Μαδρίτη στα 1925 και πέθανε στη Βαρκελώνη (όπου είχε ζήσει μέχρι το 1939) στα 1985. Ήταν πανεπιστημιακός καθηγητής φιλοσοφίας που ποτέ δεν είχε μόνιμη πανεπιστημιακή έδρα. Διώχθηκε από το πανεπιστήμιο στα τελευταία χρόνια του φρανκικού καθεστώτος, λόγω της στράτευσής του στο Κομμουνιστικό Κόμμα, που έγινε μέλος του στα μέσα της δεκαετίας του '50. Νωρίτερα, τη δεκαετία του 1940, ήταν ενεργό μέλος της φοιτητικής ένωσης Φαλαγγιτών. Στα 1954-56, ως ένας πολλά υποσχόμενος νεαρός φιλόσοφος, πέρασε δύο χρόνια στο Münster, στη Γερμανία, και έγινε μαρξιστής, καθώς επίσης και ο πιο γνωστός δάσκαλος της μαθηματικής λογικής στην Ισπανία. Δίδαξε φιλοσοφία της επιστήμης και μαθηματική λογική στη Σχολή Οικονομικών της Βαρκελώνης. Την εποχή εκείνη, στη φρανκική καθολική Ισπανία, αναβίωνε η αντι-μεταφυσική του Κύκλου της Βιέννης. Ο συνδυασμός που επιχείρησε ο Luzon, ανάμεσα στο μαρξισμό και στη φιλοσοφία της επιστήμης, της προερχόμενης από τον Κύκλο της Βιέννης, καταδεικνύεται καλύτερα από την περίφημη εισαγωγή του στην ισπανική έκδοση του 1964 του έργου του Ένγκελς *Anti-Dühring*. Ενώ η διδασκαλία του του εξασφάλιζε ένα ευρύ ακροατήριο και οπαδούς, χρειάστηκε να εξασφαλίζει τα προς το ζην, μεταφράζοντας από τα Γερμανικά, Αγγλικά, Ιταλικά και Γαλλικά. Μετέφρασε τα *Απαντα* του Lukacs και επίσης του Quine.

Ο Sacristan, βοηθούμενος από την άποψή του για το μαρξισμό, όχι σαν μια επιστήμη, αλλά σαν ένα πλαίσιο για τη συναρμολόγηση, μέσα σ' αυτό, των διαφόρων πορισμάτων από τις διάφορες επιστήμες (πέρα από το ότι είναι επίσης και μια ιδιαίτερη θεώρηση της κοινωνίας), ο Sacristan, λοιπόν, μπόρεσε να εισάγει οικολογικού περιεχομένου σκέψεις στη φιλοσοφία του από μια πρώιμη εποχή. Αυτό φαίνεται στα περιοδικά, *Materiales* και *Mientras Tanto*, που εξέδωσε στη Βαρκελώνη από το 1977 μέχρι το θάνατό του (που δεν ήταν απροσδόκητος, δεδομένων των συχνών του ασθενειών). Στο 1977, άφησε το Κομμουνιστικό Κόμμα (που ήταν πολύ διαλλακτικό προς τη Δεξιά κατά τη διάρκεια της πολιτικής μετάβασης) και κατά συνέπεια ήταν μάλλον απομονωμένος. Συλλογή έργων του Sacristan δημοσιεύτηκαν σε τέσσερις τόμους από τον εκδοτικό οίκο Jcaria, Βαρκελώνη, αλλά δεν περιλαμβάνει ακόμη τα πολιτικά του γραπτά για εσωτερικές συνεδριάσεις του Κομμουνιστικού Κόμματος – Joan Martinez Alier.

Σήμερα, σε αντίθεση με ό,τι θα συνέβαινε δύο ή τρία χρόνια πιο πριν, μπορεί κανείς να είναι σχεδόν σίγουρος ότι μία συζήτηση μ' αυτό τον τίτλο δεν χρειάζεται καμία δικαιολόγηση. Δεν αμφιβάλλω ότι υπάρχουν ακόμη κύκλοι που θεωρούν ότι το ενδιαφέρον μας για το θέμα είναι κάπως ανόητο, αλλά γενικά υπάρχουν τόσοι πολλοί άνθρωποι σήμερα που είναι καλά πληροφορημένοι για τη σημασία των πολιτικο-οικολογικών προβλημάτων που θεωρούμε ότι περιτεύει μια εκτενής δικαιολόγηση. Το θέμα δεν είναι μια περαστική μόδα: αντίθετα, εντείνεται καθημερινά. Ούτε πρόκειται για κάποιο αισθητικό πρόβλημα, όπως συγκαταβατικά υπαινίχθηκαν ορισμένοι κριτικοί. Ούτε και πρόκειται για κάποια ειδυλλιακή επιβεβαίωση μιας δήθεν αρμονίας που παραβιάζεται. Αυτοί που ασχολούνται σοβαρά με πολιτικο-οικολογικά θέματα, ξέρουν ότι δεν πρόκειται για την καλλιέργεια μιας νοσταλγίας για περασμένους ευτυχέστερους και σταθερότερους καιρούς. Η υπόθεση ότι τα ζώα, που εμείς ανθρωποκεντρικά αποκαλούμε ανώτερα, σαν τους εαυτούς μας, χρωστούν τις συνθήκες ύπαρξής (τους) στη ρύπανση είναι αρκετή για να εξαλείψει όλες τις αισθητικές ή νοσταλγικές προεκτάσεις. Εμείς αναπνέουμε, επειδή υπάρχει προς το παρόν αρκετό οξυγόνο στην ατμόσφαιρα και αυτό το οξυγόνο ήταν ρύπανση από την οπτική γωνία (τρόπος του λέγειν) των αλγών και άλλων οργανισμών που ίσως το παρήγαν: αυτοί οι οργανισμοί ανέπνεαν διοξείδιο του άνθρακα.

Κατά συνέπεια, δεν μπορεί κανείς να ταυτίσει μια πολιτικο-οικολογική συνειδητοποίηση με τη νοσταλγία που θα (προϋπ)έθετε μια λανθασμένη και ανθρωποκεντρική καθαρή αρχική κατάσταση. Το πρώτο αποδεδειγμένο, τεκμηριωμένο ή υποθετικό γήινο περιβάλλον δεν ήταν καθόλου ευνοϊκό για το ανθρώπινο είδος. Τα πολιτικο-οικολογικά προβλήματα δεν είναι ιδεολογικής φύσης ούτε τα χαρακτηρίζει κάποια αισθητική λαχτάρα: είναι πραγματικά προβλήματα. Όταν κανείς θρηνεί, για παράδειγμα, για το γεγονός ότι τα πετρελαιοδεξαμενόπλοια ρυπαίνουν τις θάλασσες κατά το ταξίδι της επιστροφής τους (επειδή έχουν έρμα αρμυρό νερό και μετά το χύνουν στη θάλασσα, αναμιγμένο με πετρέλαιο, καθώς επιστρέφουν στο λιμάνι), δεν το κάνει για αισθητικούς λόγους (που κι αυτοί, εν πάση περιπτώσει, θα ήταν απόλυτα δικαιολογημένοι), αλλά μάλλον επειδή η βαθμιαία ρύπανση του ωκεανού απειλεί την πρωτογενή πηγή παραγωγής οξυγόνου στον πλανήτη μας. Για τον ίδιο λόγο, και για πολλούς άλλους, μπορεί κανείς να διαμαρτυρηθεί, χωρίς οποιαδήποτε κατ' ανάγκην αισθητικά κίνητρα, εναντίον των ραδιενεργών αποβλήτων που απειλούν τα ανθρώπινα όντα και άλλα ζώα με προβλήματα που θα μας βασανίζουν για αιώνες και που γι' αυτά δεν μπορεί κανείς σήμερα να φανταστεί οποιαδήποτε λύση. Παρόμοια περίπτωση θα μπορούσε να είναι η βαθμιαία εξαφάνιση των τροπικών δασών, που σε μερικές περιπτώσεις, όπως σ' αυτήν του νοτιοανατολικού Μεξικού, έχουν περιορισθεί σε δέντρα που καλύπτουν ένα πλάτος μόνον οκτώ μέχρι δέκα μέτρων κατά μήκος της όχθης του ποταμού, σαν να πρόκειται για διακοσμητικές δαντέλες, ενώ τα πρώην δάση έχουν μετατραπεί σε βοσκοτόπους βοοειδών, για να

μπορεί να εξαχθεί κρέας στις βιομηχανικές χώρες. Τα τροπικά δάση επίσης είναι σημαντικοί παραγωγοί οξυγόνου και άπαξ και καταστραφούν θα χαθούν για πάντα, γιατί το γόνιμο έδαφος τους τείνει να είναι μάλλον αδύναμο.

Τα οικολογικο-πολιτικά προβλήματα είναι πρακτικά, όχι ιδεολογικά. Επιπλέον είναι παγκόσμια, διεθνή λίγο-πολύ. Είναι ξεκάθαρο ότι τα προβλήματα των ωκεανών ή της ατμόσφαιρας είναι διεθνή θέματα. Απ' αυτή την άποψη, αναφέρεται συχνά η ζημιά που προκαλεί στις Σκανδιναβικές χώρες η επιχείρηση «καθαρισμού» του Λονδίνου, όπου απλούστατα ρυπαντές μετατοπίζονται ή αποβάλλονται σε υψηλότερα επίπεδα. Και το γεγονός ότι, αυτά είναι πρακτικά προβλήματα που δεν τα είχαμε αντιληφθεί πιο πριν σαν τέτοια, καθώς επίσης και το γεγονός ότι πρέπει να αντιμετωπισθούν σφαιρικά, βοηθούν στο να γίνει μια σοβαρή πρόκληση προς τη σύγχρονη παραδοσιακή αντίληψη της πολιτικής που την περιορίζει η ιδέα του αστικού εθνικού κράτους. Δεν υπάρχει τρόπος να αντιμετωπισθούν τα θέματα αυτά με εθνικιστικά κριτήρια. Η παλιομοδίτικη πολιτική κοινή λογική κι αυτό που ο στρατηγός Φράνκο αποκαλούσε «ιερό εγωισμό των εθνών» αποδεικνύεται μερικές φορές ότι είναι παράλογη, μερικές φορές αυτοκαταστροφική και συχνά εγκληματική.

Μπορεί κανείς να πει ότι η μαρξιστική παράδοση δεν έχει ασχοληθεί μ' αυτά τα προβλήματα, ή τουλάχιστον ότι έχει ασχοληθεί μ' αυτά ανεπαρκώς. Υπάρχουν, όμως, ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις στο έργο του Μαρξ και σε μικρότερο βαθμό σ' αυτό του Ένγκελς που έχουν ληφθεί υπόψη με διάφορους τρόπους, στη διάρκεια του αιώνα από τότε που τα έγραψε ο Μαρξ. Για παράδειγμα, η κριτική του Μαρξ και του Ένγκελς για τις συνθήκες διαβίωσης του εργατικού δυναμικού, ιδιαίτερα των βιομηχανικών εργατών, αλλά επίσης και των χωρικών και των κατώτερων τάξεων γενικώς, πάντα λαμβάνεται υπόψη. Εκ των υστέρων, με τις γνώσεις που αποκτήσαμε στο μεταξύ, όπως λένε οι Ιταλοί, αυτή η κριτική μπορεί να θεωρηθεί στοιχειώδης ανθρώπινη οικολογία, ιδιαίτερα εργατική οικολογία, στον ανερχόμενο καπιταλισμό. Η αντιμετώπιση αυτών των θεμάτων από τον Μαρξ, στο μέτρο που έχει πολιτικο-οικολογική σημασία, είναι αρκετά βαθιά, επειδή προχωρεί στη ρίζα του προβλήματος. Ο Μαρξ προσπάθησε να εξηγήσει αυτό που κατά καιρούς αποκάλεσε, με οικολογικό τρόπο, λεηλασία του εργάτη στην καπιταλιστική κοινωνία. Δεν χρειάζεται να ψάξει κανείς μέσα σε σκοτεινά έργα· στο πιο συχνά μελετώμενο έργο του (λέγεται), στον τόμο I του *Κεφαλαίου*, ο Μαρξ περιγράφει πως, στη διάρκεια της ηρωικής φάσης, η καπιταλιστική παραγωγή της υπεραξίας, όταν κατευθύνεται από την ανάγκη επίτευξης του μέγιστου επιπέδου αυτού, που ο Μαρξ αποκάλεσε απόλυτη υπεραξία, τότε συνεχώς αναζητεί την παράταση της διάρκειας της μέρας εργασίας, που μ' αυτήν, λέει ο Μαρξ, η ανθρώπινη εργατική δύναμη ατροφεί, εξαντλείται και τελικά πεθαίνει. Αυτή θα ήταν η ύστατη αιτία αυτού που συχνά αποκαλείται λεηλασία της εργατικής δύναμης, κάνοντας έναν ενδιαφέροντα παραλληλισμό προς τη λεηλασία της γης στην καπιταλιστική γεωργία. Αυτό το θέμα συχνά εκφράζε-

ται στο *Κεφάλαιο* σε πολύ δυνατή γλώσσα, όπως μαρτυρεί αυτό το χωρίο από το κεφάλαιο οκτώ του πρώτου βιβλίου, που αφορά την ημέρα εργασίας:

Στην άμετρα τυφλή του παρόρμηση, στη δίψα του για υπερεργασία, στην άγρια αυτή δίψα, τη χαρακτηριστική του κτήνους, το κεφάλαιο τσακίζει όχι μόνο τα έσχατα ηθικά όρια της ημέρας εργασίας (με τον όρο «ηθικά όρια», ο Μαρξ εννοεί τα συνήθη όρια) αλλά και τα καθαρά όρια σωματικής αντοχής, επίσης. Σφετερίζεται το χρόνο τον απαραίτητο για την αύξηση, ανάπτυξη και υγιή συντήρηση του σώματος, καταλαμβάνει το χρόνο τον απαιτούμενο για την απόλαυση καθαρού αέρα και λιακάδας, φιλάργυρα ροκανίζει και το χρόνο φαγητού ένα από τα μηνύματα του έργου του Τσάπλιν «Σύγχρονοι Καιροί» και, αν μπορεί, τον ενσωματώνει μέσα στην ίδια την παραγωγική διαδικασία, έτσι που τα γεύματα να χορηγούνται στον εργάτη σαν να είναι απλώς μέσον παραγωγής κι αυτός, ακριβώς όπως το κάρβουνο ρίχνεται μέσα σ' έναν καυστήρα ατμού και όπως λιπαίνονται και λαδώνονται οι μηχανές.

Αυτός ο σοβαρός και ακόμη ελαφρά παθητικός τόνος συναντάται συχνά σε όλο το πρώτο βιβλίο του *Κεφαλαίου*, όταν ο Μαρξ εξετάζει τις αιτίες αυτής της ληλασίας της εργατικής δύναμης ή όταν την περιγράφει, κάνοντας συχνά αυτό τον παραλληλισμό εργάτη και γης. Για παράδειγμα, επίσης από το πρώτο βιβλίο:

Η ίδια τυφλή απληστία που στη μια περίπτωση εξαντλεί τη γη, στην άλλη περίπτωση (ο Μαρξ αναφέρεται στα πρώτα 30 χρόνια του 19ου αιώνα) έπληξε τις ρίζες της ζωτικής δύναμης του έθνους· στην Αγγλία οι περιοδικές επιδημίες ήταν τόσο εύγλωττες όσο και οι μειωμένοι αριθμοί στρατιωτών στη Γερμανία και στη Γαλλία.

Αυτό το πρόβλημα στο οποίο απέδωσε τόσο μεγάλη σημασία ο Μαρξ, αλλά που σπάνια το θυμόμαστε όταν εξετάζουμε το έργο του, δείχνει μία αρκετά ακριβή εκτίμηση της κοινωνικής σημασίας αυτού που θα μπορούσε να αποκληθεί βιολογικοί δείκτες· ο Μαρξ είχε μελετήσει προσεκτικά τις στρατιωτικές στατιστικές, από την Κεντρική Ευρώπη (κυρίως Γερμανία) και Αγγλία. Μ' αυτές, κατέγραψε μια σημαντική καμπύλη της μείωσης του ύψους των νεαρών στρατολογούμενων, γεγονός που συσχέτισε με τα αρχικά στάδια του καπιταλισμού σ' αυτές τις περιοχές. Είναι αλήθεια ότι όλες οι σχετικές παρατηρήσεις του Μαρξ αναδίδουν έναν ηθικολόγο τόνο, επειδή οι αναλύσεις του σπάνια ήταν καθαρά περιγραφικές και ήταν πολιτικά και ηθικά παθιασμένες. Στο πρώτο βιβλίο του *Κεφαλαίου*, πάλι στο κεφάλαιο οκτώ, βρίσκει κανείς τον περίφημο παραλληλισμό που σύμφωνα μ' αυτόν η μεταχείριση του εργατικού δυναμικού στον καπιταλισμό, η λεηλάτηση της εργατικής δύναμης, μπορεί να συγκριθεί με τη μεταχείριση που έχουν τα κοπάδια βοοειδών στο Rio de la Plata, όπου η αφθονία των ζώων αυτών οδήγησε συχνά στην εφαρμογή της πρακτικής της σφαγής των αγελάδων για τα δέρματά τους και μόνον, πετώντας το υπεραφθονούν κρέας. Ερευνώντας του αγγλικούς κυβερνητικούς πίνακες και άλλες στατιστικές και περιγραφικές πηγές, ο Μαρξ βρήκε τεκμηρίωση της υποβάθμισης και καταλήστευσης

της εργατικής δύναμης, για παράδειγμα, η αγγλική συνήθεια, μέχρι τη δεκαετία του 1850, να αποκαλούνται οι εργάτες πλήρως απασχολούμενοι (full-timers) ή μισο-απασχολούμενοι (half-timers), ανάλογα με την ηλικία τους και τις ώρες που μπορούσαν να δουλέψουν, σύμφωνα με τους περιορισμούς για την παιδική εργασία.

Ο Μαρξ δε μελέτησε μόνον αυτή την πλευρά της ανθρώπινης οικολογίας, που μπορούμε να αποκαλέσουμε οικολογία της εργατικής δύναμης στον πρώιμο καπιταλισμό. Εξέτασε επίσης διάφορες πλευρές της καθημερινής ζωής από την ίδια οπτική γωνία. Ανάμεσα σ' αυτές, εκείνες που προβάλλουν έντονα είναι το θέμα της στέγης και της διατροφής. Ο Ένγκελς έκανε μια πιο συστηματική μελέτη για το θέμα της στέγης απ' ό,τι ο Μαρξ που οι παρατηρήσεις του είναι πιο ιμπρεσιονιστικές και επιφανειακές. Αλλά όσον αφορά στη διατροφή, ο Μαρξ φαίνεται ότι υπήρξε ο πρώτος κοινωνικός επιστήμονας που ασχολήθηκε με το θέμα των νοθειών όχι από αποκλειστικά ιατρική άποψη, αλλά μάλλον από πολιτική, φέρνοντας έτσι κοντά δύο ξέχωρες παραδόσεις: την κυβερνητική δράση και τις τελευταίες προόδους στη βρωματολογία. Ο Μαρξ βάσισε το έργο του σε προηγούμενες μελέτες για τη νόθευση των τροφίμων, κυρίως σε Αγγλία, Γαλλία και Γερμανία, αλλά δίνει μια νέα πολιτικοκοινωνική χροιά στα δεδομένα. Για παράδειγμα, μελέτησε τη νόθευση του ψωμιού στις αρχές του 19ου αιώνα στην Αγγλία, όταν υπήρχαν αρτοποιοί «ολικής τιμής» και «μισοτιμής»: οι πρώτοι πουλούσαν ψωμί φτιαγμένο από καθαρό αλεύρι, ενώ οι δεύτεροι ανακάτωναν το αλεύρι με βαριές ουσίες, όπως άμμο και στύψη. (Αξίζει να σημειώσουμε ότι η ανάλυση του Μαρξ για τη νοθεία των τροφών των προοριζόμενων για την αγορά της εργατικής τάξης στην Αγγλία και στην Κεντρική Ευρώπη κατά τον πρώιμο καπιταλισμό, μας επιτρέπει να προβούμε σε μερικές ξεκάθαρες συγκρίσεις με τη νόθευση του κραμβοσπορέλαιου στην Ισπανία στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Και στις δύο περιπτώσεις, το κίνητρο είναι το ίδιο: να πετύχουμε προϊόντα που φτηναίνουν το εργατικό κόστος, προϊόντα που, μια και απευθύνονται στον προϋπολογισμό της εργατικής τάξης, επιτρέπουν στον εργάτη να επιβιώσει με τον κατώτερο δυνατό μισθό. Αυτός ήταν ο στόχος του ψωμιού «μισοτιμής» στην Αγγλία και της έγκρισης πώλησης λαδιού άλλου, πέρα από το ελαιόλαδο στην Ισπανία, στη διάρκεια της δεκαετίας του 1950, που κι αυτή επίσης είναι περίοδος εκβιομηχάνισης).

Όλα αυτά τα θέματα που έθιξε ο Μαρξ αποτελούν συνολικά μια πολιτικο-οικολογική κριτική, και όταν οι παρατηρήσεις του παρουσιάστηκαν ως μια διατριβή μάλλον παρά απλά περιγραφικά ή αναλυτικά, ήταν ακόμη πιο ριζοσπαστικές. Για παράδειγμα, και ο Μαρξ και ο Ένγκελς το θεώρησαν αυτονόητο ότι σε μια σοσιαλιστική κοινωνία οι μεγάλες πόλεις θα έπρεπε να καταργηθούν. Κι εδώ, αρχίζει κανείς να βρίσκεται αντιμέτωπος με κλασικές θέσεις, που το μαρξιστικό δόγμα, το μολυσμένο από τον αστικό προοδεντισμό, θα έπρεπε να θεωρήσει σαν μη μαρξιστικές. Οι χυδαίοι μαρξιστές ανθίστανται στην ιδέα ότι οι κλα-

σικοί του είπαν ποτέ ότι οι μεγάλες πόλεις, οι τόποι διαμονής του βιομηχανικού προλεταριάτου, πρέπει να καταστραφούν. Αλλά η θεωρία αυτή υπάρχει και περιέχεται πάλι όχι σε κανένα σκοτεινό ή δυσνόητο κείμενο, γνωστό μόνο στους ευρυμαθείς, αλλά μάλλον σε ένα από τα ευκολότερα και ευρέως διαβαζόμενα βιβλία που γράφτηκαν από τον Μαρξ και τον Ένγκελς, στο *Anti-Dühring*: «Είναι πράγματι αλήθεια», έγραψε ο Ένγκελς, αναμφίβολα συμφωνώντας με τον Μαρξ, που συνεργάστηκε μαζί του για τη συγγραφή του βιβλίου αυτού, «ότι οι μεγάλες πόλεις που μας άφησε κληρονομιά ο πολιτισμός, θα πάρει πολύ χρόνο και πολλή προσπάθεια για να εξαλειφθούν, αλλά οι μεγάλες πόλεις πρέπει να καταργηθούν και θα καταργηθούν, ακόμη και αν η διαδικασία είναι πολύ αργή».

Αλλά αυτές οι σκέψεις, και πολλές άλλες, που μερικές απ' αυτές θα εξετάσουμε αργότερα, δεν έχουν και πολλή συνέχεια στη μαρξιστική παράδοση, εκτός από λίγες, σημαντικές περιπτώσεις, που απ' αυτές δύο προβάλλουν έντονα. Η πρώτη περίπτωση είναι η ανησυχία του Kautsky για το δημογραφικό πρόβλημα που ήταν ιδιαίτερα αξιέπαινη, δεδομένου ότι έγραψε τα τελευταία 25 χρόνια του 19ου αιώνα, όταν ελάχιστοι είχαν συνειδητοποιήσει το πρόβλημα. Όπως και σε τόσες πολλές άλλες περιπτώσεις, οι παρατηρήσεις του Kautsky, που τις συμμεριζόταν κι ο γερο-Ένγκελς, παρά κάποια διστακτικότητα, ξεχάστηκαν μέσα στο γενικό ρεύμα της μαρξιστικής παράδοσης, σε σημείο που οι δήθεν μαρξιστικές κυβερνήσεις της Ανατολικής Ευρώπης ομόφωνα ψήφισαν σε διεθνείς συναντήσεις, παράλληλα με το Βατικανό, ενάντια σε οποιοδήποτε μέτρο πληθυσμιακού ελέγχου.

Η δεύτερη εξαιρετη και λαμπρή περίπτωση που θα ήθελα να αναφέρω είναι η περίπτωση ενός Πολωνού μαρξιστή, που έγραψε στα τέλη του 19ου αιώνα και που μέχρι τώρα είναι λιγότερο γνωστός από τον Kautsky. Το όνομά του ήταν *Sergei Podolinsky* και δημοσίευσε ένα θαυμάσιο δοκίμιο αποτελούμενο από δύο μέρη, στο περιοδικό των Γερμανών Σοσιαλδημοκρατών, για τη μαρξιστική έννοια της αξίας της εργασίας και του δεύτερου νόμου της θερμοδυναμικής, της αρχής της εντροπίας. Ο νόμος της εντροπίας λέει ότι σ' ένα κλειστό σύστημα, το ποσό της χρησιμοποιήσιμης ενέργειας, ή οι διαφορές δυναμικού, για να το διατυπώσουμε διαφορετικά, ελαττώνεται σταθερά. Ο νόμος αναφέρεται σ' ένα κλειστό σύστημα, που είναι σαφές ότι η Γη δεν είναι, δεδομένου ότι δέχεται σταθερά ενέργεια από τον ήλιο. Κατά συνέπεια είναι πάντα συζητήσιμο κατά πόσον ο νόμος της εντροπίας είναι χρήσιμος ή όχι για την κατανόηση των ανθρώπινων διαδικασιών, ιδιαίτερα των παραγωγικών διαδικασιών. Αλλά το θέμα αυτό δεν είναι απλό, γιατί μπορεί κανείς να αντιμετωπίσει την αντίρρηση ότι η Γη είναι ένα ανοιχτό σύστημα, απαντώντας ότι οι πηγές της ζωής για το ανθρώπινο είδος δεν είναι ίσως τόσο ανοιχτές. Η συζήτηση είναι παρόμοια μ' αυτή που έγινε πρόσφατα από αυτό που θα αποκαλούσαμε "*vulgar prigoginismo*" και που προβάλλει την ιδέα ότι δεν χρειάζεται να ανησυχούμε για την ανισορροπία ενός δεδομένου περιβάλλοντος, εφόσον υπάρχουν πολλές άλλες δυνατές δυναμικές

ισορροπίες στη φύση. Αλλά το πρακτικό πρόβλημα για το ανθρώπινο είδος είναι να γνωρίσει σε ποια απ' αυτές τις καταστάσεις μπορεί να επιβιώσει και σε ποιες δεν μπορεί· οι δεινόσαυροι δεν μπορούν να έχουν και μεγάλη παρηγοριά από το γεγονός ότι (αν και οι ίδιοι) εξαφανίστηκαν, αναδύθηκε ωστόσο η ανθρώπινη φυλή.

Ο Podolinsky ήταν αξιέπαινος όταν ανακάλυπτε τη νατουραλιστική άποψη που εσκεμμένα εγκατέλειψε ο Μαρξ (για να αφιερωθεί στην πολιτική οικονομία) στις πρώτες σελίδες της *Γερμανικής Ιδεολογίας*. Ο Podolinsky την ξανακαλλιέργησε και προσπάθησε να ανακατασκευάσει την ιδέα της εργασίας-αξίας στο πλαίσιο της θερμοδυναμικής. Ακριβώς τότε είναι που αποτίουμε φόρο τιμής στη μνήμη του Kautsky και του Podolinsky, αλλά ταυτόχρονα πρέπει να επαναλάβουμε ότι οι προσπάθειες των κλασικών στοχαστών προς την κατεύθυνση μιας οικολογικο-πολιτικής προοπτικής δεν είχαν καμιά απολύτως συνέχεια στη μαρξιστική παράδοση. Οτιδήποτε θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε σήμερα οικολογικο-πολιτικά ζητήματα, στον παραδοσιακό μαρξισμό υπάγονταν στον τίτλο «Τα κακά του καπιταλισμού», χωρίς να δίνεται καμιά προσοχή στις ιδιαιτερότητες των κινδύνων που συνεπάγεται ο τρόπος μεταχείρισης της φύσης από τον πολιτισμό. Έτσι δημιουργήθηκε μια απροβλημάτιστη (απ' αυτή την άποψη) προοδευτική παράδοση που περιείχε πιο παραδοσιακά αστικά στοιχεία παρά σοσιαλιστικές καινοτομίες.

Πριν να αναρωτηθούμε γιατί έχουν έτσι τα πράγματα, θα πρέπει να στραφούμε στις λιγότερο γνωστές πολιτικο-οικολογικές ιδέες του Μαρξ. Αυτές οι παρατηρήσεις δεν αφορούν στην οικολογία της βιομηχανικής εργατικής δύναμης, αλλά της γεωργίας. Η κλασική πηγή ιδεών για το θέμα αυτό είναι το δέκατο τμήμα του κεφ. 13 στο πρώτο βιβλίο του *Κεφαλαίου*. Είναι ένα πολύ γνωστό, ώριμο κείμενο που, όμως, δείχνει ένα τρόπο σκέψης που δεν ταιριάζει, απαραίτητα με τη συνήθη εικόνα της μαρξιστικής θεωρίας. Ο Μαρξ θεωρούσε, λόγω της φιλοσοφικής του παιδείας, ότι η ιστορία προχωρεί «πάνω στην κακή της πλευρά». Αλλά στο σχετικό χωρίο, το διαλεκτικό πρότυπο του Μαρξ, αυτή η πρόοδος μόνο της κακής πλευράς της ιστορίας, φαίνεται ότι έχει αρθεί. Ο Μαρξ πιστεύει και λέει ότι η πρόοδος μέσω της κακής πλευράς μπορεί να μην χαρακτηρίζει τη δυναμική της προόδου στην περίπτωση της γεωργίας, επειδή η καπιταλιστική εκμετάλλευση «εμποδίζει την ανταλλαγή ανάμεσα στο ανθρώπινο και στη φύση, διαταράσσει την αιώνια κατάσταση διαρκούς γονιμότητας της Γης». Αυτό γράφτηκε έναν αιώνα πριν να ριχτούν στα ανδραγαθήματά τους οι φανατικοί της «πράσινης επανάστασης».

Το σκεπτικό του Μαρξ εδώ είναι ενδιαφέρον από την άποψη ότι δεν συμβαδίζει απόλυτα με το συνήθη ειρμό της σκέψης του. Ο Μαρξ γράφει ότι όλη η πρόοδος στην καπιταλιστική γεωργία «είναι πρόοδος όχι μόνο στην Τέχνη της υποβάθμισης του εργάτη, αλλά επίσης και ταυτόχρονα στην τέχνη λεηλασίας του εδάφους· όλη η πρόοδος για την αύξηση της γονιμότητάς του για μια δεδομένη

περίοδο είναι ταυτόχρονα πρόοδος στην καταστροφή των διαρκών πηγών αυτής της γονιμότητας». Καταλήγει με μια γενική επιβεβαίωση: «Η καπιταλιστική παραγωγή αναπτύσσει την τεχνική και τη συνάρθρωση της κρίσιμης παραγωγικής διαδικασίας μόνο με το να υπονομεύει ταυτόχρονα τις πηγές που είναι η πηγή όλου του πλούτου, τη γη και τον εργάτη».

Έτσι τα γραπτά του Μαρξ περιέχουν συλλογισμούς (κάτι περισσότερο από απλές ενδείξεις) που προχωρούν πέρα από την οικολογία της εργασίας στο καπιταλιστικό καθεστώς. Αλλά, επιπροσθέτως, ο Μαρξ προσπάθησε να χρησιμοποιήσει αυτές τις ιδέες για να καταλάβει σαν τι θα ήταν η σοσιαλιστική κοινωνία. Η προσπάθεια είναι σύντομη και όχι πολύ ακριβής, παρ' όλα αυτά, όμως, είναι ενδιαφέρουσα. Αρχίζει με την πολύ απαισιόδοξη πεποίθηση ότι ο καπιταλισμός θα έχει καταστρέψει τελείως τη σωστή σχέση ανάμεσα στο ανθρώπινο είδος και στην υπόλοιπη φύση, μέχρις ότου οικοδομηθεί ο σοσιαλισμός, κατανοώντας τη λέξη «σωστή» με πρακτική έννοια, ως την κατάλληλη σχέση για την επιβίωση του είδους. Στη συνέχεια αποδίδει στην κοινωνία το καθήκον «συστηματικής παραγωγής» αυτής της ανταλλαγής ανάμεσα στο ανθρώπινο είδος και στην υπόλοιπη φύση, που κατανοείται ως ένας βασικός ρυθμιστικός νόμος παραγωγής με μια μορφή που συμφωνεί μ' αυτό που ο ίδιος αποκαλεί (με έναν ιδεολογικό τρόπο χαρακτηριστικό της εποχής και που εξακολουθεί να υπάρχει σε όρους, όπως «εξελικτική ψυχολογία», κ.λπ.....) «πλήρης ανθρώπινη ανάπτυξη». Έτσι η σοσιαλιστική κοινωνία χαρακτηρίζεται ως μια κοινωνία που καθιερώνει την οικολογική βιωσιμότητα του είδους. Η ανάπτυξη είναι πολύ σύντομη· ολόκληρο το 10ο τμήμα του κεφ. 13, του πρώτου βιβλίου του *Κεφαλαίου* είναι σύντομο· ανάλογα με την έκδοση, καλύπτει έκταση μεταξύ 3 και 5 σελίδων. Αλλά είναι πολύ ενδιαφέρον. Πώς γίνεται και σ' ένα τέτοιο κατηγορηματικό και τρομερά ενδιαφέρον κείμενο δε δόθηκε καμιά συνέχεια, δεδομένου ότι εκφράζει την υπόθεση ότι ο καπιταλισμός δεν θα εξολοθρευσει τον εαυτό του, παρά μόνο όταν θα έχει καταστρέψει ολοκληρωτικά το διαρκή μεταβολισμό ανάμεσα στο ανθρώπινο είδος και στη φύση; Η ευαισθητοποίηση σε σχέση με οποιοδήποτε πρόβλημα είναι θέμα ιστορικό. Γενιές επί γενεών μαρξιστών και μαρξολόγων διάβασαν αυτές τις σελίδες και έδωσαν προσοχή σ' άλλα πράγματα που είπε ο Μαρξ σχετικά, για παράδειγμα, με το γεγονός ότι ο καπιταλισμός εισάγει την τεχνολογία στην γεωργία, ότι μειώνει τον αγροτικό πληθυσμό κ.λπ. Αλλά ποτέ δεν στάθηκαν να μελετήσουν αυτά που είπε για τη σχέση ανάμεσα στο ανθρώπινο είδος και στη φύση.

Ένας απ' τους λόγους αυτής της έλλειψης ενδιαφέροντος πιθανώς να βρίσκεται στην εγγελιανή φιλοσοφική βάση που αποτελεί το υπόβαθρο της σκέψης του Μαρξ. Από τον Έγκελ, ο Μαρξ κληρονόμησε έναν ιδιαίτερα αιτιοκρατικό τρόπο σκέπτεσθαι, βασισμένο στην ιδέα ότι τα γεγονότα παράγονται με εσωτερική λογική και απόλυτη αναγκαιότητα, στην ιδέα ότι δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα στο λογικό και στο εμπειρικό, ότι τα γεγονότα είναι καθαυτά λογικά ανα-

γκαία. Αυτό ακριβώς εννοούσε στη φημισμένη και συχνά επαναλαμβανόμενη φράση: «Καθετί πραγματικό είναι λογικό». Επιπλέον, η λογική ή η αναγκαιότητα που αποδίδει η εγελιανή φιλοσοφία στα γεγονότα, στην ιστορία, λειτουργεί μέσω της άρνησης: οικοδομεί μια δυναμική όπου η κινητήρια δύναμη της αλλαγής, η κινητήρια δύναμη της ιστορικής διαδικασίας είναι αυτό που οι εγελιανοί αποκαλούν άρνηση. Αυτή η άρνηση δε συμπίπτει μ' αυτό που αποκαλούμε στην καθομιλουμένη άρνηση, αλλά είναι κάτι που μερικοί μαρξιστές έχουν αποκαλέσει προσδιορισμένη άρνηση ή ακόμη, για να το αναπτύξουμε περαιτέρω, υπερπροσδιορισμένη άρνηση. Πρόκειται για μια άρνηση που δεν μπορεί κανείς να την οικοδομήσει μ' αυτό που κοινά αποκαλούμε λογική. Όταν, στην καθομιλουμένη, μας ζητούν να αρνηθούμε την κατάφαση «αυτό το τραπέζι είναι γκρι», εμείς απαντούμε: «Αυτό το τραπέζι δεν είναι γκρι». Όλοι μας ξέρουμε με ποιο τρόπο να αρνηθούμε μια κατάφαση που μας διατυπώνεται στην καθομιλουμένη που όλοι μας κατέχουμε. Αλλά το να αρνηθεί κανείς μια καταφατική πρόταση στο εγελιανό σύστημα ή σε οποιοδήποτε σύστημα είναι μπολιασμένο με εγελιασμό, είναι κάτι που μόνον οι εγελιανοί ξέρουν να κάνουν. Μόνον αυτοί ξέρουν ότι η άρνηση της «αστικής τάξης» είναι «το προλεταριάτο», ή κάτι παρόμοιο, ενώ οι περισσότεροι από μας πιστεύουμε ότι η άρνηση της «αστικής τάξης» (το συμπλήρωμά της) είναι η «μη-αστική Τάξη».

Εν πάση περιπτώσει, η εγελιανή ιδέα ότι η ιστορική διαδικασία εξαρτάται απ' αυτή την εγγενή και απαραίτητη δυναμική της άρνησης, που είναι (ανθρωποκεντρικά ιδωμένη) η κακή πλευρά της διαδικασίας και επίσης η κινητήρια δύναμη της διαδικασίας, μας οδηγεί αποφασιστικά προς μια κατεύθυνση, όπου να ανησυχούμε πολύ λίγο για τα προβλήματα της ανάπτυξης και να ασχολούμαστε σχεδόν αποκλειστικά μ' αυτό που φαίνεται ως η θεμελιώδης κατεύθυνση της ανάπτυξης. Ο Μαρξ πρότεινε μία κοινή εκδοχή αυτής της εγελιανής θεωρίας, όπως αυτή στην κλασική του ανάλυση της λειτουργίας της άρνησης, της «κακής πλευράς» της ιστορικής προόδου, στην *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας*. Αλλά τα αποτελέσματα είναι συχνά τόσο αυθαίρετα όσο και του Έγκελου. Έτσι, για παράδειγμα, ο κομμουνισμός θα ήταν η άρνηση της άρνησης του πρωτόγονου κομμουνισμού, ή σε ένα ακόμη πιο στείρο και γελοίο επίπεδο, ο κόκκος κριθής που μεγαλώνει στο βλαστό επάνω θα ήταν, σύμφωνα με το παράδειγμα του Ένγκελς, η άρνηση της άρνησης του σπαρμένου κόκκου κριθαριού. Αυτό το είδος της ευφάνταστης σκέψης, πολύ παραδοσιακής στη φιλοσοφία, μοιάζει πολύ με άλλη κοινή και τετριμμένη θεωρία της παράδοσης, όπως η εξήγηση μέσω των ιδεών δράσης και δυναμικού, ή ουσίας και μορφής. Αυτά είναι λίγο-πολύ ποιητικές κωδικοποιήσεις της καθημερινής κοινής εμπειρίας, αλλά λαμβανόμενες ως εξηγήσεις της πραγματικότητας, αναχαιτίζουν το ερευνητικό πνεύμα με την εμφάνιση της κατανόησης που δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια παράφραση αυτού που είναι ήδη γνωστό. Στην περίπτωση της «άρνησης της άρνησης», η αναστολή του διερευνητικού πνεύματος οδηγεί σε κάποια μοιρολατρία που αναμένει την

απαραίτητη εξέλιξη των γεγονότων μέσω, ακριβώς, της «κακής πλευράς»: Η άρνηση μιας δεδομένης κοινωνικής φάσης, η κακή της πλευρά, είναι αυτή που επιτρέπει την πρόοδο. Η ιδέα προκύπτει σαφέστατα στο ακόλουθο απόσπασμα από την *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας*:

Είναι η κακή πλευρά που δημιουργεί την κίνηση που κάνει την ιστορία προκαλώντας πάλι. Αν κατά τη φεουδαρχική εποχή οι οικονομολόγοι, μαγεμένοι από την ιπποτική αρετή, από την όμορφη αρμονία ανάμεσα σε δικαιώματα και καθήκοντα, από την πατριαρχική ζωή στις πόλεις, από την άνθηση των οικοτεχνιών στην ύπαιθρο, από την ανάπτυξη της βιοτεχνίας της οργανωμένης σε σωματεία, συντεχνίες και αδελφότητες, με λίγα λόγια ενθουσιασμένοι απ' όλα αυτά που αποτελούσαν την ωραία πλευρά του φεουδαρχισμού, αν είχαν σκεφτεί το πρόβλημα της εξάλειψης όλων των κακών που ρίχνουν τη σκιά τους πάνω σ' αυτή την εικόνα – δηλ. τη δουλεία, τα προνόμια, την αναρχία – τι θα είχαν πετύχει; Θα είχαν καταστρέψει όλα τα στοιχεία που προκάλεσαν την πάλι, θα είχαν σκοτώσει την τότε αρχόμενη ανάπτυξη της αστικής τάξης, θα αντιμετώπιζαν το παράλογο πρόβλημα της κατάργησης της ιστορίας.

Αυτή η ιδέα της αναπόφευκτης προόδου, μέσω της «κακής πλευράς», αποτελεί τη φιλοσοφική βάση του τυπικά νεαρού και εσφαλμένα επαναστατικού ισχυρισμού ότι τα χειρότερα πράγματα συμβαίνουν σήμερα και τα καλύτερα είναι για το μέλλον. Και όσον αφορά στο θέμα μας, παραδόξως ευνοεί την απόλυτη αποδοχή του δεδομένου, αφού η διατήρηση, ακριβώς, αυτού που υπάρχει, ιδιαίτερα η κακή (του) πλευρά, είναι αυτό που θα μας επιτρέψει να ξεπεράσουμε αυτή τη φάση. Υπάρχει άφθονη τεκμηρίωση που αποδεικνύει ότι ο παλιός Μαρξ δεν πίστευε ότι περί αυτού επρόκειτο, αλλά είναι σίγουρο ότι ο ώριμος Μαρξ (ο ορθόδοξος Μαρξ αν μας επιτρέπεται το αστείο) σκεφτόταν πράγματι έτσι, τουλάχιστον μέχρι τότε που έγραψε τον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*. Σκεφτόταν έτσι μ' ένα ριζοσπαστικό τρόπο, σε εποχές που προσέγγιζαν αυτό που είναι σήμερα μια απ' τις χειρότερες δεξιές τάσεις, την πολιτική κοινωνιοβιολογία. Σ' ένα χειρόγραφο του 1863 έγραφε:

Τι είναι η ανάπτυξη της ανθρώπινης ικανότητας; Αν και αρχικά αυτή η ανάπτυξη πραγματοποιείται σε βάρος της πλειοψηφίας των μεμονωμένων ατόμων και ολόκληρων ανθρώπινων τάξεων, τελικά ο ανταγωνισμός σπάει και συμπίπτει με την ανάπτυξη του ξεχωριστού ατόμου· δηλαδή, η ανώτερη ανάπτυξη της ατομικότητας εξαγοράζεται αναπόφευκτα μέσα από μια ιστορική διαδικασία στην οποία θυσιάζονται άτομα. Αυτό παραβλέπει τη στείριότητα τέτοιων δομικών συλλογισμών, εφόσον πάντα επικρατούν στο τέλος τα πλεονεκτήματα για το ανθρώπινο είδος, τόσο στον κόσμο των ανθρώπων όσο και στο ζωικό και φυτικό βασίλειο, έναντι των πλεονεκτημάτων για το μεμονωμένο άτομο. Τα οφέλη του ανθρώπινου είδους συμπίπτουν με αυτά ορισμένων ατόμων και συγκροτούν τη δύναμη των προνομιούχων.

Υπάρχει, όμως, μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στους κοινωνικούς δαρ-

βινιστές του παρελθόντος (τους δεξιούς) ή τους σημερινούς αντιδραστικούς κοινωνιοβιολόγους, απ' τη μια μεριά, και στη σκέψη του Μαρξ, απ' την άλλη. Η διαφορά είναι ότι ο Μαρξ πίστευε ότι τα ανθρώπινα όντα πρέπει να «εγκαταλείψουν το ζωικό βασίλειο», μια παράδοση πρόταση, προφανώς, από ζωολογική άποψη, αλλά πρόταση που έχει πολιτική σημασία. Αλλά η αποδοχή του μοντέλου της προόδου μέσα από την κακή πλευρά, ούτως ή άλλως, ελάχιστα συνάδει με το πρόγραμμα της πολιτικής οικολογίας. Αν πρέπει τα πράγματα να εξελιχθούν μέσα από την κακή τους πλευρά, θα μπορούσαμε να πούμε, ας τ' αφήσουμε τότε να χειροτερέψουν. Αυτή η συλλογιστική είναι ευρύτερα διαδεδομένη απ' ό,τι μπορεί να νομίζουμε κι όχι μόνον ανάμεσα στους μαρξιστές. Περισσότεροι από ένας ακαδημαϊκοί οικολόγοι κύρους πιστεύουν λίγο-πολύ στις ίδιες πρακτικές συνέπειες, αν και ξεκινούν από διαφορετικές αρχές: ότι αν η ανθρώπινη φύση μας οδηγεί στο να καταστρέφουμε το οικοσύστημά μας, τόσο το χειρότερο για τους ανθρώπους αλλά τόσο το καλύτερο για τους νόμους της φύσης. Αν ριζώσει μέσα στη φύση του ανθρώπινου είδους μια αυτοκαταστροφική τεχνική ανάπτυξη, θα πρέπει να την αφήσουμε να συνεχίσει το έργο της με τον καπνό της, το θόρυβό της και τα ραδιενεργά απόβλητά της, επειδή όλα αυτά είναι καρποί του δυναμικού του ανθρώπινου είδους. Επιπλέον, τα έντομα, πολλά από τα οποία μπορούν να ανθίστανται σε δόσεις ακτινοβολίας, πολύ πιο μεγάλες απ' ό,τι μπορεί να ανεχθούν τα ανθρώπινα όντα, θα συνεχίσουν να ζουν και να πολλαπλασιάζονται στον πλανήτη. Είναι παράξενος αυτός ο φραγκισκανικός τόνος αυτής της συλλογιστικής και μπορεί κανείς να αναρωτιέται αν ο Άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης θα προτιμούσε να ευνοήσει την επιβίωση των εντόμων, μάλλον, παρά αυτή των ανθρώπινων όντων.

Είμαι βέβαιος ότι αυτό δεν αποτελεί μια ολοκληρωμένη εξήγηση, αλλά νομίζω ότι είναι πιθανόν η αιτία της τόσο λίγης προσοχής, που δόθηκε στις παρατηρήσεις του Μαρξ για την πολιτική οικολογία, να σχετίζεται πάρα πολύ στενά με το εγγεγραμμένο στοιχείο της φιλοσοφίας του. Οποιαδήποτε χρήσιμη συνέχιση της μαρξιστικής παράδοσης πρέπει να αρχίσει με την εγκατάλειψη του εγγεγραμμένου διαλεκτικού σχήματος της φιλοσοφίας της ιστορίας. Ο ίδιος ο Μαρξ φαίνεται ότι το συνειδητοποίησε με μεγαλύτερη ή μικρότερη σαφήνεια μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1870. Για παράδειγμα, στα 1877, έγραψε ένα, σήμερα πια, φημισμένο γράμμα σε μια ρώσικη εφημερίδα ζητώντας να σταματήσουν οι άνθρωποι να θεωρούν τη σκέψη του ως μια φιλοσοφία της ιστορίας. Η ίδια ανάγκη προέκυψε και σε διάφορες άλλες συγκυρίες. Κάθε μια απ' αυτές πρέπει να μελετηθεί.

Μετάφραση: Βασιλική Αλιφέρη

FRIDA KAHLO: «Αυτοπροσωπογραφία στα σύνορα Μεξικού και Ηνωμένων Πολιτειών», 1932.